M-91

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः नमस्कृत्य महेशानं मतं वक्ष्ये पतंजलेः बाणीशलीनतस्य ज्ञाणं कुर्वे सि-
द्धान्तचन्द्रिकां अ इ उ ऋ ऌ समानाः अनेन क्रमेणैते वर्णा ज्ञेयाः ते च समानसंज्ञाः स्युः नैतेषु
ऌत्वेषु संधिरनुसंधेयोऽविवक्षितत्वात् क्वचित्तु संधिर्भवतीति नियमात् ह्रस्वदीर्घप्लुत-
भेदाः सवर्णाः एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुताः सजातीयाः परस्परं सवर्णा भण्यन्ते ऋऌवर्णौ च
एकमात्रो ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः ए ऐ ओ औ संध्यक्षराणि उभये स्वराः
अवर्जं यंतिइ ति अवर्जाः
अकारादय एकारादयश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः स्वरा उच्यन्ते अवर्जा नामिनः अव ।

द्विमात्र उच्चारणकालो यस्य स दीर्घः एतावान् कालोऽस्येति दीर्घः २

त्रिमात्रा उच्चारणकालो यस्य स प्लुतः ह्रस्वदीर्घविति प्लुतः २

व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहादलक्षणं ॥ देव ॥

प्रत्ययं तेकर्तृकर्मणीर्यस्यतेन
प्रतिप्रत्याहारः प्रत्याहारदर्शन
प्रत्याहर्तृणां ४

एव वर्ण्णाः स्वरानंतरमुच्यंते ङ्यवरल ञणनङम झढधघभ जडदगब खफछठथ चटतकप श
षस आद्यंताभ्यां आद्यंतौ वर्णौ मध्यगानामाभ्यां सहितानां संज्ञाः स्युः अव इल जव ङम चणः एव
मन्येपि कार्य्यायेत् कार्य्यविधानसमर्थ्यमाणसंज्ञो भवति प्रसक्तस्य संज्ञानस्य लोपः प्रसक्तादर्शनं
लोपः प्रत्ययादर्शनं लुक् वर्णविरोधो लोपः स्वरानंतरिता हलाः संयोगः उच्यंते कुचुटुतुपवर्गाः
अएदोत् नामिनो गुणः अर एर् ओ गुणसंज्ञकाः ते च नामिस्थाने भवंति आरैरौ वृद्धिः आ आर ऐ औ वृद्धि
संज्ञाः स्युः अंत्यस्वरादि टिः अंत्यो यः स्वरः तदादि वर्णः टिसंज्ञको भवति अंत्यात्पूर्व उपधा अंत्याद्वर्णा
त्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञो भवति ह्रस्वो लघुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरो गुरुः दीर्घश्च मु
खनासिकावचनोनुनासिकः विभक्त्यंतं पदं तपरः स्वसमानकालस्य सवर्णस्य ग्राहकः इति संज्ञाः सं
धिः १ इयं स्वरे इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे हसे हसः स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे प

आदिरंत्येन सहेता आद्यंतौ आभ्यां २
एतिगत्यर्थस्तिप्रयोगेन समवेतिइत ३
नामनंतपूर्वसं यत्पत्तनामिनः नस्प
अंत्येभवा अंत्यात्पूर्वे ब्रुवे लाग्नः अपस्वरा अत्यंसर आदिपसस
नासिकामुखाभ्यां सनासिका मुखेन नासिकया वचना मुखनासिका अनुनासिका अनुनासिकार

प्रकर्षेण सक्तः प्रसक्तः प्रसक्तादर्शनं प्रसक्तादर्शनं प्रसक्तादर्शनं ३
वजयं तिवि जातिएसः सरेफः हवर्गः ४
संयुज्यते अस्मिन् स्वराः ३
वर्धनं वृद्धिः
अंत्ये भव अंत्यात समात
विसर्गश्च अनुस्वारश्च संयोगश्च विसर्गानुस्वारसंयोगः परो यस्मात् सः ३

१ घृते गम्यते अर्थो अनेन इति पदं विभक्तिः अंते यस्य तत् विभक्त्यंतं ६
तः परो यस्मात् सः तपरः समानकालस्य

शस्त्वसस्त्रनयोःसमाहारं शसंतस्य ५ यस्त्रवस्त्रलस्त्रतेयवला २ वर्गेभवावर्ग्यातेनवर्गेण समानेसवर्णोदीर्घो… स्वरेणहीनंस्वरहीनम्

रेङवसानेचवाद्विर्भवति झवेजबा झसानांझवेपरेजबाभवंति वर्गेवर्गेणसवर्णः स्वरहीनंपरेण
संयोज्यम् दध्ध्यानय दध्ध्यानय जपात यवेलावाद्विर्वाच्यः दध्यानय दद्ध्यानय द्वित्वं इयोभावाद्वित्वं २
धस्यैवधस्यैवनोभयोःकृभयोरपि दध्यानयादिषुप्राज्ञैर्बोध्यंरूपचतुष्टयम् ॥ रहाद्यपोद्विः रश्चहश्चरहौनयोः २
तेवरेवतुविकाजले तेविकाजलतंविकाया स्वरपूर्वाद्रेफहकाराद्धपरोयपोवाद्विर्भवति जल्लंतुविकान्यायेनरेफस्योर्ध्वगमनम् गौर्य्यै गद्भुतिममतंऊर्ध्वंचततत गमनंऊर्ध्वगमनम् ४
तेनउ ते नह्यस्ति ह्यस्यानुभवः व्यवस्थितविभाषयाशसस्यापिद्वित्वम् पार्श्वम् वर्ष्षम् वर्ष्षात्पा वर्षितिवर्ष्षम्
विवक्षास्थवस्थात्विव स्थाविवस्थाजातविः दौ उवमस्वरे मद्ध्वत्र मध्वत्र मध्वत्र मद्ध्वत्र स्वेच्छया द्वित्वं पदं स्वांतरादनुवर्तनीयम् ॥ स्वान्यतरस्वेच्छया तोरा तेलमातर १
तिव्यवस्थितः विविस्थिता चासौविभाषाविवस्थि ऋरमस्वरे पित्रर्थः लृलमस्वरे लनुबंधः एअयस्वरे नयनम् ओअवस्वरे भवनम्
ताविभाषातया ५ स्वरे गोरवापदांते टित्किताद्यंतयोर्वक्तव्यौ गोअग्रम् गोग्रम् गवाग्रं पदांते किं गविं
टिश्चकिश्चतौटितौक्तौ २ इंद्रादिश्चश्चरश्चतौतयोः इंद्रादयोः परतो गोरङित्यम् गवेंद्रः गवाद्यः ऐआयस्वरे नायकः ओआवस्वरे ॥

इदश्चश्चदश्चतौ इंद्रादौतयोः पर योरिति परतः १ गोश्चइंद्रःगवेंद्रः गवामिवअद्यतीयुव अद्यो एपयसः २ गोश्चअग्रंगवाग्र २

वहनं उढि प्रकर्षेण
ऊढिः प्रौढिः १ स्वस्याः इरिणं स्वैरम् १

श्रीमोतीतिक्रयक्रयाय
येषु प्रसारितक्रयार्थेनालिरः १

पावकः क्वचित्स्वरवद्यकारः गव्यूतिः स्त्रीक्रोशयुगम् अन्यत्र गोयूतिः जय्यम्
जय्यम् शक्यार्थे जेतुशक्यं जय्यम् जेतुंशक्यं जय्यम् मनः अन्यत्र जेयं पापम्
जेयम् मनः क्रयार्थे प्रसारितम् क्रय्यम् क्रेयमन्यत् अन्तो देते हि न्यादा
वावतोर्वः अक्षौहिणी सेना प्रौढिः स्वैरम् स्वैरिणी य्वो वलोपश्च।।
वा पदान्ते पदान्ते स्थितानामयादीनां यकारवकारयोर्लोपश्चा भ
वति त आगताः तयागताः पट इह पटविह तस्मा इदम् तस्मा
यिदम् ता इह ताविह लोपश्चापुनर्न संधिः न लोपश्चेत्तु भवति
स्वादेरिति निर्देशात् रामो दरः राजोश्वः एदोतोतः पदान्ते।।
स्थितादेकारादोकाराच्च परस्याकारस्य लोपश्च वा भवति तेत्र प
टोत्र गोर्वा तेन गोजिनम् गोअजिनम् गवाजिनम् सवर्णे दीर्घः स
ह समानस्य सवर्णे परे सह दीर्घो भवति दैत्यादिः श्रद्धात्र दधीह

अक्षाणि ... प्रसारित ... इस्य ३
पश्चवचनौ पौतयोः

उलम् ... अस्या ... हिता ... ली ... नो ... ४

आगमनमिति आगम नाः २

रामनाव घमद रो ... सदामोदरः १

राजानाश्वः राजाश्व
एच्च ओच्च एन्योः समाहारः एदोतः तस्मात् एदोतः १

दैत्यानामरिः इति दैत्यारिः १
धर्मानोधर्मो वर्णो यस्य स सवर्णः २

ऊतन्यश्चेत्सु सामान्यस्य भावः सामान्यं शास्त्रतो नूनं
कुलस्य अटा तेओत्वोष्ठे नयोः सामान्यं च तस्मात् अन्यस्मात् सामान्यस्य
भानूनामुदयः श्री श्रियः २ कुलटा ३ ओत्वोष्ठयोः ५ शास्त्रतः तस्मात् १ बिंबवत्ओष्ठो यस्य स बिंबोष्ठः ६ स्थूलस्याऊतुः स्थूलोतुः ४

चं० ९०
३ पूर्ववाधाः
पूर्ववाधा २
शकानामंधु शकंधुः
कर्कानामंधुः कर्कंधुः ३
सीमनामंतः सीमंतः ४

भानूदयः श्रीशः होतृकारः होतॢकार सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत् परे
णपूर्ववाधो वा प्रायशो दर्शितामिह हलादेरीषादौ टेर्लोपो वक्तव्यः हलीषा लांगलीषा १
अग्रघोषः शकंधुः कर्कंधुः कुलटा पटतइति पटिति सारंगः पुष्पद्विशेषः सारंगोऽन्यः सी
मंतः केशवेशेसीमंतोऽन्यः ओत्वोष्ठयोः समासे वा बिंबोष्ठः स्थूलोतुः ओ ओ औ अवर्णादोका
रे ठोकारे च परे सह औ ओकारो भवति बिंबौष्ठः स्थूलौतुः समासे किम् तवौष्ठः एदोदा
दौ धातावर्णोपसर्गस्य लोपः प्रेजते उपोषति एदोदौ नामधातौ वा उपेडकीयति
उपेडकीयति प्रोघीयति प्रौघीयति एत्येधत्योर्न उपैति उपैधते प्रैसैषेष्यपोर्न प्रे
षः प्रैष्यः प्रत्यकिम अपेषः एवे नवधारणे अद्येव अवधारणे त्वद्येव गच्छ अइए ॥
अवर्णादिवर्णे परे सह ए भवति गंगेदं उ ऊ अवर्णादुवर्णे परे सह ओ भवति गंगा

हलस्य ईषा हलीषा
लांगलस्य ईषा लांगलीषा २
सारस्य अंगानि इव अंगानि यस्य स सारंगः ३
एवे ओष्ठे एदेनो एदेनाना... यस्य स एदो दाः ५
अवर्णादिवर्णे... उपेडकीयति

अवर्णात् उपसर्गस्य लोपः अवर्णा अवर्णात् ३ उपसर्गात् अवर्णलोपः न स्या ५

प्र ऊर्दीया ऊढामिच्छ तीति प्रोघीयति ३

एति च एधति च अनयोः एत्येधत्योः
येः एत्येधत्योः ४

गंगायाः उदकं इति ३
गंगोदकम् १

सवर्णे दीर्घः इति सवर्णे [illegible] सवर्णे दीर्घः स्यात् [illegible]
[illegible]
[illegible] अनुवर्तते [illegible]
[illegible]
[illegible] अनुवर्तते [illegible] सवर्णे परे दीर्घो न भवति [illegible] इति [illegible]

इ कर्॥ एऐऐ अवर्णादेकारे ऐकारे च परे सह ऐकारो भवति तवैषा तवैश्वर्यम् ॥ ऋ अर् अव
र्णादृवर्णे परे सह अर् भवति ॥ हसात्परस्य ऋसस्य लोपो वा सवर्णे ऋसे द्वित्वाऽभावे लोपे सति
तवर्धं असति लोपे द्वित्वलोपयोर्वा द्विधं सति द्वित्वे लोपे चासति त्रिधम् तवार्द्धिः तवर्द्धिः
तवर्द्धिः ॥ अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ वार् उपार्छति प्रार्छति ॥ अवर्णादृते परे तृतीया
समासे सुखार्तः तृतीयासमासे किम् परमर्तः ॥ प्रवत्सतरकंबलवसनार्णदशानामृणे ॥ ऋ
णार्णम् प्रार्णम् वत्सतरार्णम् कंबलार्णम् वसनार्णम् दशार्णम् दशार्णो देशः नदी च दशा
र्णा ॥ ऋदादौ नामधातौ वा प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति ॥ ऌ अल् अवर्णात् ऌवर्णे परे सह अल्
भवति तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः तवल्कारः द्वित्वं लस्यैव वकस्यैव नोभयोः उभयोर्

पं॰चं॰ ए॰ पितवल्कारादिषु प्राहैर्नौधं रूपं च तत्र एयम लदादौ नामधातौ वाल्ल प्राल्कारीयति प्राल्कारी
यति प्राल्कारीयति प्राल्कारीयति प्रल्कारीयति प[illegible]लायप्रयोऽद्विवी प्रल्कारीयति प्रल्कारी
यति प्रल्कारीयति अकुहविसर्जनीयानां कंठः इचुयशानां तालु ऋटुरषाणां मूर्द्धा लृतु
लसानां दन्ता उपूपध्मानीयानामोष्ठौ ञमङणनानां नासिका च एऐदैतोः कंठतालु ओदौ
तोः कंठोष्ठौ वकारस्य दंतोष्ठं नासिकानुस्वारस्य जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलीयः ᳵक
ख ᳵख इति कखाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः ᳶप ᳶफ इति पफाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसद
शो उपध्मानीयो नपरवररणांतावनमात्रार्थे हकारं पञ्चमैर्युक्तमन्तस्थाभिश्च संयुतं उ
रस्यं तं विजानीयात् कंठमाहुरसंयुतं अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा जि
ह्वामूलं च दंताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च व्यंजनानि त्रयस्त्रिंशत् स्वराश्चैव चतुर्दश

ऽनुस्वारो विसर्गश्च जिह्वामूलीय एव च गजकुंभाकृतिर्वर्णः प्लुतश्च प्रकीर्तितः एवं वर्णा द्वि
पंचाशत् मातृकायामुदाहृताः डोदृष्टेषु यत्र विध्येते यो वा प्रत्ययसंधिया अत्र तस्यांतं वि
जानीयात्तस्मात्षापवर्गकेमतः १ इति स्वरसंधिः २ ॥ नामी अर्द्ध सोऽस्मीशब्दः संधिं न प्राप्नो
ति अमी अश्वादिरूपाः अदस इति किम् अम्यत्र अमो रोगः सोस्यास्तीति अमी यौ द्वित्वे
ईकारांत ऊकारांत एकारांतं च शब्दरूपं द्विवचने वर्तमानं संधिं न याति अग्नी अत्र पटू अत्र ॥
माले अत्रानय पचेते इमौ डो निपातः स्वरो निपातः संधिं न याति अ अत्र पेहि इ इंद्रं पश्य
उ उत्तिष्ठ आ एवं मन्यसे डोदंतो निपातश्च अहो ईशाः अहो आगता डोदंतो धौवेत्तो वि
ष्णोऽइति विष्णविति विष्णइति यद्वा णमसवर्णे स्वरे ऽसमासे पदांते वा ह्रस्वः चक्रि अत्र चक्र्य
त्र मधु एतत्र मध्वेतत्र कर्त्त्रि इदम् कर्त्त्रिदं पदांते किम् गौर्यौ ह्रस्वविधानसामर्थ्यान्न

विशेषणात दंत्वा
मः सुसनः
सानुबंधके नरतुवं
धक्रुपोर्मध्ये निर्विध
के सोग्रहणं

नामेकदेशग्रह
णेन सर्वनामो
पलक्ष्यते ॥
स ऊचरता स ऊचर
तयोर्मध्ये स ऊचर
ते स्वग्रहणं

२ चे प्र

संधिः समासेतु स्यादेवेम पदांतानां समानानामृत्यल्लतिवा ह्रस्वः ब्रह्मर्षिः ब्रह्म
ऋषिः दंडिऋषिः दंड्यृषिः वधुऋकारः वध्वृकारः होतृऋकारः होतॄकारः होतृ
ऌकारः होतॢकारः पदान्तामिति किम् आर्छत् अपादुर्जोवावास्वरे किम्वुन्नम् किमुउक्तं
म् वतस्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः दूरादाह्वानेटेः प्लुतः दूरात्संबोधनेयष्टाह्वानंतस्य टेः प्लुतो वा
प्लुतस्य संधिं न प्राप्नोति एहि देवदत्त ३ अत्र न्वाधीष्व हैहेप्रयोगे हैहयोः प्लुतो वा है ३ अत्र ब
हायंब हे ३ ईशा हयीशा सप्तम्यर्थे ईइत संधिं न याति वा तप्रमी अत्रासते पयी इदम् पयीए
षः इतौ वा उञ उ ३ इति विति अप्लुतवदितौ देवदत्तेति गुरोरनृतोऽनंतस्यापि वापर्या
ये प्लुतः दे ३ वदत्त देवदत्त ३ इति प्रकृतिभावः ३ चपाञ्चवेजवा पदान्ते वर्तमानास्य
पाजवो भवंत्यवे परे षडत्र वाग्यया जमेजमावा पदान्ते वर्तमानास्य पाजमेपरे जमावा ५ ए म

देवदत्त ३

जबसापि:

तन्मयमात्रः

भवन्ति षण्मम षड्मम वाङ्मधुरा वाग्मधुरा प्रत्ययेऽजमे नित्यम् तन्मयम् चिन्मयम्
चिन्मात्रम् चपाद्धः शः चपादुत्तरस्य शकारस्य छो वा भवत्यम्परे वाक्छूरः वाक्शूरः च
पादिति किम् प्रशान्तस्पोते ब्रवेइति किं वाक्श्चोतति होऽभाः चपादुत्तरस्य हकास्य ऽभा वा भ
वति यद्वर्गीगास्य पञ्चमवर्गीगास्य तुर्यो भवति तद्धविः तदहविः वाग्घरिः वाग्हरिः ष्टुभारः
ष्टुक्कारः षड्डुल्लानि षड्हल्लानि स्तोः श्चुभिः श्चुः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शका
रचवर्गीयौ यथासंख्येन भवतः संख्यासाम्ये यथाक्रममिति वाच्यम् निमित्तकार्यिणोस्तु न क्रम
इति कश्चरः तच्छिवम् तच्छादयति तच्छावम् नशात् शकारात्परस्य तवर्गस्य चुत्वं न भ
वति प्रश्नः विश्नः ष्टुना ष्टुः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गीयौ यथासं

उद्दिश्यमानप्रति निर्दिश्यमानयोः

स्तुकृत्वासप्तमीसे ... तृतीयासमर्थे ... स्तुनीः स्तुनेति स्पात्पूर्वेपरस्य

ते·सू·
६·

ष्टुत्वेन भवतः कृष्णः तट्टीकते न षि षकारे परे तवर्गस्य ष्टुत्वं न भवति भवान्षष्ठः टोरन्त्या
त् पदान्ते वर्त्तमानाट्टवर्गात्परस्य तोः ष्टुत्वं न भवति षण्नरः षड्नरः षट्सीदन्ति नवतिन
गर्योर्न षण्णवति षण्णगर्यः सुगणेन लिट्स लिट्त्सु तोर्लि लः तवर्गस्य लकारे परे
लकारो भवति तल्लुनाति भवाँल्लिखति अनुनासिकाननुनासिकत्वेन द्विधा एव लाः
तेन नकारस्यानुनासिको लकारः उदः स्थास्तम्भोः सलोपः खसे चपा झसानां उत्थानम् उ
त्तम्भनम् नश्च छते नान्तस्य पदस्यैव परे छते सगागमो भवति राजन्चित्रम् राजंश्चित्रं
भवांस्तनोति अवे परे किम् सन्त्सरुः न प्रशानः प्रशान् तनोति ङ्णोश्च का नान्तस्य पद
स्य शे परे वा चगागमो भवति भवाञ्छूरः भवाञ्च्छूरः भवाञ्श्शूरः भवाञ्शूरः ङ्णोः कुटा

६२

ह्रस्वे स्वरे ङकारणकारनकाराः ह्रस्वात्परा द्विर्भवंति स्वरे पदांते प्रत्यङ्ङिदं सुगण्णिह
राजन्निह पदांते किं दंतिनौ छः ह्रस्वात् छो द्विर्भवति तवच्छत्रम् ह्रस्वात्किम् छंदे
दीर्घाद्वा छो द्विरिति म्लेच्छः पदांतादीर्घाद्वा लक्ष्मीच्छाया लक्ष्मीछाया आङ्माङ्भ्यांनि
त्यं आच्छादयति माच्छिदत् पुंसोवपरे खपे संयोगांतस्यलोपो न पुंस्कोकिलः पुंस्पुत्रः
अवपरे किं पुंदीरं खपे किं पुंदासः ख्याधातौ वा पुंख्यानम् पुंस्ख्यानम् मोनुस्वारः
मकारस्यानुस्वारो भवति हसे पदांते तं हसति पटुंवद्या नश्चापदांते झसे नस्य मस्य
चापदांते वर्तमानस्यानुस्वारो भवति झसे हकारे च यशांसि पुंभ्याम् स्वनङ्हिय
मायपेस्य अपदांते वर्तमानस्यानुस्वारस्य यमा भवंति यपे परे अस्य यपस्य सवर्णाः ॥२

सा॰ चं॰ १०

अपुङ्कितः अञ्चितः कुण्ठितः दान्तः गुम्फतः वापदान्ते वर्त्तमानस्यानुस्वारस्य यमा वा भ
वन्ति यवपरे अस्य यपसवर्णो त्वङ्करोषि त्वंकरोषि तन्तनोति तंतनोति यवलप
रे सानुनासिकास्वयवला भवन्तीति वाच्यम् सँय्यन्ता संयन्ता सँव्वत्सरः संवत्सरः
यँल्लोकं यंलोकम् क्विवन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव सम्राट् यवलमनपरे हका
रे मस्य यवलमना वा किँम्ह्यः किंह्यः किँह्वलयति किंह्वलयति किँह्लादयति किं
ह्लादयति किँम्ह्मलयति किंह्मलयति किँन्ह्नुते किंह्नुते शसे च पस्य द्वितीयो वा व
त्सरः वथ्सरः अप्सरसः अफ्सरसः नपदान्ते नत्साधुः कुक् टुक् वर्जितस्य विभक्तौ
न भवतु टनात्सस्य वा धुट् षट्संतः सन्सः सन्त्सः शसे ङ्णोः कुक् टुकौ वा प्राङ् ष
ष्ठः प्राङ्क्षष्ठः प्राङ्ख्षष्ठः सुगण्साधुः सुगण्टसाधुः सुगण्ठसाधुः ॥

षट् त्संतः

पक्षे रेफे परे नकारस्य नस्य वा स्तो विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्गो भवत्यधातोः रसे पदा
न्ते च कुप्वोः ᳵकᳶपौ वा कवर्गे पवर्गे च परे विसर्गस्य ᳵकᳶपौ वा भवतः नॄःᳶपाहि नॄः पा
हि नॄन्पाहि इति हलसंधिः ४ विसर्जनीयस्य सः खसे परे कस्तनोति शासे परे खपे वि
सर्जनीयस्य विसर्ग एव कः त्सरुः रामः सातः म घनाघनः क्षोभणः शासे वा कस्त्सरु
रः कः त्सरुः कष्षण्डः कः षण्डः कस्साधुः कः साधुः खसे परे शासे विसर्गस्य लोपो वा
हरि स्फुरति हरिः स्फुरति हरिस्स्फुरति कुप्वोः ᳵकᳶपौ वा कᳵकरोति कः करोति कᳶ
पचति कः पचति वाचस्पत्यादयो निपातास्सिद्धा इति वाचस्पतिः बृहस्पतिः तस्करः
कौतस्कुतः कान्स्कान् कांस्कान् भाःकरः भास्करः पयस्पाशम् पयःकल्पम् पयो
कम् पयस्काम्यति सर्पिष्पाशम् सर्पिष्कल्पम् सर्पिष्काम्यति नमस्करोति निष्क

सं॰ ८९

चतुर्षु कपालेषु संस्कृतः इति चतुष्कपालः ।

स्कृतम् आविष्कृतम् पुरस्कर्ता तिरस्कर्ता निष्करोति विष्करोति चतुष्कपालः स
र्पिष्कम् सर्पिष्करोति सर्पिः करोति धनुष्करोति धनुः करोति सर्पिष्कुण्डिका अप
स्कु[illegible] अपस्कुम्भः अपस्पात्रम् अपः सहिता अपस्कुशा अपस्करोति अधस्पदम् अ
पदान्तीयं [illegible]
पस्कामः अपस्कंसः आकृतिगणोऽयं रो राविषु अह्नो विसर्गस्य पदान्ते रो भवति न
तु रात्र्यादिषु अहर्गणः अहरहः रात्र्यादिषु तु अहोरात्रः अहोरूपम् अहोरथं पां
ते रं अहोरम्यम् अतोऽत्युः अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति हवे परे
देवो याति मनोरथः आद्वे लोपश्च अवर्णात्परस्य विसर्गस्य लोपश्च भवत्यवे परे
देवा अत्र वाता वांति स्वरे यत्वं वा देवा इह देवायिह भोसः भोस भगोस अघोस इत्ये
तस्य विसर्गस्य लोपश्च भवत्यवे परे भो हरे भगो नमस्ते अघो याहि स्वरे यत्वं वा भो एहि ८

जनमेरकारादिरेवाय

अतिपरे कोऽर्थः

हवे अकारान्तर स्य विसर्जनीयस्य उकारो भवति ४

अतः इति किम् अग्निरत्र ते पुरः किम् देवा अत्र आदिरिति किम् [illegible] रात्र्यादिषु [illegible] प्रात अत्र वे किम् देवाः [illegible]

अतो उत्वः

भोयेहि भगोइह भगोयिह अघोअपगछ अघोयपगछ नामिनोरः नामिनः
परस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवे परे अग्निरत्र पटुर्वक्ता खपेवा रेफप्रकृतिकस्य ख
पेवा रेफः गीर्पति गीᳶपति गीःपतिः अहःपति अहस्पतिः अहᳶपतिः रः रेफ
प्रकृतिकस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवे परे प्रातरत्र अंतर्गतः रिलोपो दीर्घश्च रेफस्य
रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः पुनारमते हरीराजते भानूरम्यः सैषाद्धे
सशब्दादेषशब्दाच्च परस्य विसर्गस्य लोपो भवति हसे स चरति एष हसति सशब्दा
द्विसर्गस्य लोपः स्वरे लोप एव पादश्चरणोचेत् सैष दाशरथी रामः सैष राजा युधि
ष्ठिरः सैष कर्णो महात्यागी सैष भीमो महाबली इति विसर्गसंधिः ॥ ० ॥ ५ ॥ ० ॥ =॥

अविभक्तिनाम विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते तस्मात्
सि औ जस् अम् औ शस् टा भ्यां भिस् ङे भ्याम् भ्यस् ङसि भ्याम् भ्यस् ङस्
ओस् आम् ङि ओस् सुप् ॥ नाम्नः पराः स्यादयः सप्त विभक्तयो भवंति एकत्वद्वि
त्वबहुत्वेषु एकवचनद्विवचनबहुवचनानि स्रोर्विसर्गः देवः देवौ जसो जकारो
जसीति विशेषणार्थः देवाः अमूसोरस्य समानात्परस्यामोरमूसोरकारस्य लो
पो भवति देवम् देवौ शसः शकारः शसीति विशेषणार्थः सोनः पुंसः पुल्लिंगात्समा
नात्परस्य शसः सकारस्य नकारो भवति नत्वाम् शसीत्यात्वे शसि शसि परे पूर्व
स्य स्वरस्य दीर्घो भवति यदादेशस्तद्वद्भवति नत्वर्णमात्रविधौ देवान् टकारष्टे
नेति विशेषणार्थः टेन अकारात्परस्य इन भवति देवेन अद्धि अकारस्यात्वं भवति ॥

भकारादेशस्यादौ देवाभ्यां भ्यः अकारान्तस्य भिसो भकारस्याकारादेशो भवति अइए एऐए

देवैः ङेरक् अकारान्तस्य ङे इत्येतस्य यगागमो भवति देवाय देवाभ्यां एत्भिवहुत्वे अकारस्यए

त्वं भवति सकारभकारादौ परे वहुत्वे सति देवेभ्यः ङसिरत् अकारान्ताद् ङसिरद्भवति देवात् देवा

भ्यां देवेभ्यः ङस्स्य अकारान्ताद् ङसस्य स्यात् देवस्य ओसि अकारस्य एत्वं भवत्योसि देवयोः नुड्डामः

समानान्तस्यामो नुडागमो भवति पुंसि तु ह्रस्वादेव नामि पूर्वस्य स्वरस्य दीर्घो भवति नामि देवानां

देवे देवयोः किलात्षः सः कृतस्य कवर्गादिलाच्च प्रत्याहारान्तस्य केन चित्सूत्रेण कृतस्य सकारस्य

षकारादेशो भवत्यनन्त्यस्य तस्य न भवति देवेषु सिर्द्धिः आमंत्रणेर्थे सिर्द्धिसंज्ञो भवति समानाद्धेर्लो

पो धातोः ह्रस्वात्समानाद्धेर्दोत श्चात्तरस्य धे लोपो भवत्यधातोः आभिमुख्याभिव्यक्तये हे शब्द

स्य प्राक्प्रयोगः हे देव हे देवौ हे देवाः एवं घटपटवृक्षादयः सर्वे विश्व उभ उभय अन्य ॥

१·वे·१· अन्यतर उतर डतम सम सिम त्वत् त्व भवत् नेम एक पूर्व पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अ
धर स्व अन्तर त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् द्वि किम् युष्मद् अस्मद् एते सर्वादयस्त्रि
लिङ्गाः जसी सर्वादेरकारान्तात्परो जस ई भवति सर्वे षुर्नोणोनन्ते षकार रेफ ऋवर्णेभ्यः
परस्य नकारस्यैकपदस्थस्य णकारादेशो भवति अन्तोस्थितस्य न भवति
सर्वानित्यादौ अवकुपव्यन्तरेणि अवप्रत्याहारेण कवर्गेण पवर्गेणान्यस्वा
रेण विसर्गेणाङ्कःपाभ्यां च मध्ये व्यवधानेपि नान्यैन सर्वेण सर्वादेस्म
ङे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङे इत्येतस्य स्मडागमो भवति सर्वस्मै अतः
सर्वादेरकारान्तात्परस्यामः सुडागमो भवति सर्वस्मात् सुडामः सर्वादे
देरवर्णान्तात्परस्यामः सुडामो भवति सर्वेषाम् ङिःस्मिन सर्वादेरका

५.

नकेवलाप्रकृतिः प्रयुक्तव्याः
नकेवलाप्रत्ययः १

शान्तात्तरो ङिस्मिंन्भवति सर्वस्मिन् शेषं देववत् एवं विश्वादयः डतर डतमौ प्रत्ययौ ।
ततस्तदंतावाद्याः पूर्वादीनां नवानां जस्ङसिङीनामिस्मात्स्मिन्नो वा पूर्वे पूर्वाः पूर्वस्मात्
पूर्वात् पूर्वस्मिन् पूर्वे एवं परादयः शेषं सर्ववत् सर्वादि सर्वकार्य्यं स्यान्नेत्येके एतायवाभि
धा पूर्वादिस्त्र्यवस्थायां समोः तुल्येन्तरोऽपुरि परिधाने बहिर्योगे स्वार्थं ज्ञात्यन्यवाच्यपि स
र्वमतिक्रान्तोतिसर्वः तस्मै अतिसर्वाय देहि प्रियं सर्वं यस्य सः प्रियसर्वः । तस्मै प्रियसर्वाय स
र्वौ नाम कश्चित् तस्मै सर्वाय अतिपूर्वाय समाय तुल्याय अन्तरायां पुरि अन्तरे अन्तरा वा शा
टकाः परिधानीयाः अन्तरे अन्तरा वा चाण्डालस्य गृहा वाह्याः ग्रामयोरन्तरे तापसः म
ध्ये इत्यर्थः स्वाय धनाय ज्ञातये वा द्वन्द्वे सर्वादीनां न सर्वकार्य्यम् पूर्वापरावराणाम् वाज
सि वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्रमेतराः तृतीयासमासे तृतीयासमासार्थवाक्ये च न मासपूर्वाय

स्वाभिधेयापेक्षावधि
नियमो व्यवस्था ४

११ चं १

माहेनपूर्वाय प्रथमचरमतयडयडल्पार्द्धकतिपयनेमानांजसिवा प्रथमे प्रथमाः तयडय
टौप्रत्ययौततस्तदन्तायास्त्राः द्वितये द्वितयाः द्वये द्वयाः शेषंदेववत नेमेनेमाः शेषंसर्व
वत तीयस्यवाङित्सुसर्ववद्रूपम द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात द्वितीयात द्वितीय
स्मिन द्वितीये एवंतृतीयः उभशब्दोनित्यंद्विवचनान्तः उभौ उभौ उभाभ्याम ३ उभयोः २
उभयशब्दस्यद्विवचनंनास्तीत्येकेअस्तीत्यन्ये उभयः उभयौ उभये निर्जरः जरायाःस्व
रादौजरसावाच्यः तदन्तविधिरत्रषष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशास्तदंतस्यज्ञेयः गुरुः श्चात्सर्वस्य
निर्दिश्यमानस्यादेशाभवन्ति एकदेशविकृतमनन्यवत निर्जरसौ निर्जरौ निर्जरसः नि
र्जराः पद्दन्नसादौचदेववत संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्वाङौ वेङ्याः श्वन्नन्तस्यो
पधायालोपोवाभवति ईङि इत्येतयोःपरतो वकारमकारान्तसंयोगाद्उत्तरस्यन ॥८॥ ११

द्व्यह्नि द्व्यहनि द्व्यह्ने विगतमहः व्यह्नः व्यह्नि व्यहनि व्यह्ने त्र्यह्नः सायः सायाह्नः सा
याह्नि सायाहनि सायाह्ने पाद्दन्तनासिकामासहृदयनिशासृग्यूषदोषयकृच्छकृ
तं उदकआस्य मांस पृतना सानूनाम् पद् दत नस मास हृद् निश् असन् यूषन् दोषन् य
कन् शकन् उदन् आसन् मांस पृत स्नु शसादौ वा पदः पद्भ्याम् पद्भिः दतः दता दद्भ्याम्
मासः मासा माभ्याम् अल्लोपः स्वरेम्वपुंसकाद्धुसादौ अन्नन्तस्योपधाया लोपो भवति शसा
दौ स्वरे स्वरे परे मकारवकारान्तसंयोगादुत्तरस्य न पूष्णः पूष्णा नाम्नो नो लोपशधौ ना
नस्य नाम्नो नो लोपश्च भवति रसे पदान्ते चाधौ नस्य लोपस्तिन भक्तिकार्यम् पूषभ्याम् पूषभिः
पहेपश्च सदेववत् पदादयः पथपृश्राद्धा इत्येके सोमपाः सोमपौ सोमपाः सोमपाम् आतो

२२ वे १

धातोर्लोपः धातुसम्बन्धिन आकारस्य लोपो भवति शसादौ स्वरे परे सोमपः सोमपा सोम
पाभ्याम् इत्यादि एवं कीलालपा शंखध्मा मधुपा विश्वपा प्रभृतयः धातोः किम् हाहान् हाहा
हाहै हाहाः हाहे हरिः ङेप् इकारान्तादुकारान्ताच्च ङौ परं आप घातेई ऊ भवतः हरी २
एओजसि इदुदन्तस्य जसि परे एकार ओकारश्च भवति हरयः घौ इकारान्तस्य उकारां
न्तस्य च घौ परे एकार ओकारश्च भवति हे हरे हरिम् हरी हरीन् टानास्त्रियाम् इकारां
तादुकारान्ताच्च परः टा ना भवति अस्त्रियाम् हरिणा हरिभ्याम् हरिभिः ङिति इकारान्त
स्य उकारान्तस्य च ङिति परे एकार ओकारश्च भवति हरये हरिभ्याम् हरिभ्यः ङस्य २
एदोद्भ्यां परस्य ङसिङसोरकारस्य लोपो भवति हरेः हर्योः हरीणाम् ङेरौ ङित २

इदुद्भ्यांपरस्य ङेः औ भवति स च डित् ङितिटेः ङिति परे टेर्लोपो भवति हरौ हर्योः हरिषु

एवमग्निगिरिरविकविकलिमुनीत्यादयः उकारान्ता विष्णुवायुभानुगुर्वादयोप्येवं ङे

र्घेः भानुः भानू भानवः सेर्डाधेः सखिशब्दात्तदन्ताच्च परस्य सेर्धेर्डा भवति सखा हे

सखे ऐ सख्युः पूर्वशब्दस्य तदन्तस्याप्यैकारादेशो भवति आधिषु पञ्चसु ष णौ निर्दिष्ट

स्यादेशस्तदन्तस्य नेयः सखायौ सखायः सखायम् सखायौ सखीन् सखिपत्योरी

ङ सखिपतिशब्दयोरीगागमो भवति टाङेङसिङस्सुपरतः दीर्घत्वान्नना सख्या सख्ये ॥ नतंतस्ययोः ६

उर्ङे सखिपतिशब्दयोरुगागमो भवति ङसिङसोर्ङकारे परे सख्यु अ स इति स्थिते

ऋतोडुङः ऋकारान्तात्परस्य ङसिङसोरकारस्य उकारो भवति स च डित् सख्युः ङे औ ङिसे

कारेकृते सखिपत्योरीक सख्यौ शोभनः सखा सुसखा सुसखायौ सुसखिना सुसख

१२ स २

नतंतस्ययोः ३

२३ सं० १

ये सुसखेः सुसखौ अतिशायितः सखा अतिसखा परमःसखा यस्य स परमसखा सखिमति

क्रांतोऽतिसखिः इदुडा एतेन लाक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्यायात्

पतिः पती पतयः पत्या पत्ये पत्युः २ पत्यौ पतिः समासे हरिवत् भूपतये आगमजमनि

त्यम सखिना पतिना द्विशब्दो नित्यं द्विवचनांतः त्यदादेष्टेरः स्यादौ द्वौ द्वाभ्यां २ द्वयोः

संज्ञोपसर्जनयोर्नात्वम् द्विर्नाम कश्चित् द्विः द्वी द्वयः द्वावतिक्रांतोऽतिद्विः प्राधान्यात्तु

परमद्वौ त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रेरयङ् त्रिशब्दस्य

यङादेशो भवति नामि परे तदंतविधिरत्र ङिदंतस्य च वक्तव्यः त्रयाणाम् परमत्रया

णाम् कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः डतेः डत्यंतात् जश्शसो र्लुक् प्रत्ययलोपे प्रत्ययल

हणाम् नाप्नोति लुकि न तन्निमित्तम् कति २ कतीनां औडुलोमिः औडुलोमी उडुलोमाः
लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारः औडुलोमिम् औडुलोमी उडुलोमान् वातप्रमीः वातप्रम्यौ वात
प्रम्यः वातप्रमीम् वातप्रमीन् वातप्रम्याम् वातप्रमी एवं पपीः प्याद्यः किं च वातप्रमीश
ब्दस्यामि शसि ङौ च विशेषः वातप्रम्याम् वातप्रम्यः वातप्रम्यि यो वेत्ति यः वस्वः श्रेय
सोऽयस्य स बहुश्रेयसी बहुव्रीहावीयसुप्रत्ययांतस्य न ह्रस्वः ईदूद्वंतस्य इयुवस्थान
भिन्नस्य स्त्र्याख्यस्योपसर्जनत्वेपि स्त्रीकार्यं वक्तव्यम् हसेपसेर्लोपः हसांतादीबंताच्च पर दन्तादी ३
स्य सेर्लोपो भवति धौ ह्रस्वः ईयुवस्थानवर्जितयोरीदूतोः स्त्र्याख्यस्य चैस्त्रियां धोपरे
ह्रस्वो भवति ह्रस्वविधानसामर्थ्याद्द्वावित्ति गुणो न हे बहुश्रेयसि बहुश्रेयसीम् बहुश्रे

यसीन् ङितामट् स्त्रियामीकारांतादूकारांताच्च ङितामडागमो भवति बहुश्रेयसै
बहुश्रेयस्याः बहुश्रेयसीनां स्त्रियां योः इवर्णांतादुवर्णांताच्च स्त्र्याख्यावर्तमानात्पर
स्य ङेरामादेशो भवति बहुश्रेयस्याम् अनीवंतन्ता ङसिलोपः अतिलक्ष्मीः शेषं
बहुश्रेयसीवत् सुश्रीः योऽनेकेतोरियुवौ स्वरे धातोरिवर्णोवर्णयोरियुवौ भवतः
स्यादौ स्वरे परे सुश्रियौ सुश्रियः एवं सुधी यवक्र्यादयः सेनानी योऽवा अनेके
स्वरस्य नाम्नो धातोरिवर्णोवर्णयोर्यकारवकारौ भवतः स्यादौ स्वरे परे धातोरव
यवसंयोगः पूर्वो यस्मात्तस्य तेन सोपपदस्यानेकस्वरस्य चेदुपसर्गीकारकपूर्व
स्यैवनान्यपूर्वस्य वर्षाकरदन पुनर् पूर्वभू शब्दादन्यभूशब्दस्य सुधीशब्दस्य च

मास्त्वा न तो विक्रो यो नपत्ति नेत्रिसंदेहा दिलनाम्

१५

न सेनान्यौ सेनान्यः निपः नीशब्दादुत्तरस्य ङेरामादेशो भवति सेनान्याम् एवं सुनी ग्रधी
ग्रामण्यादयः धातुनासंयोगाविशेषणात् उन्नौ उपसर्गकारकपूर्वस्य क्रिम परमनियौ॥
शुद्धधियौ कुमारीमिच्छन् कुमारीवाचरन् कुमारीना हसेपः इतिसेर्लोपः कुमारी
कुमार्य्यम् कुमार्य्यौ कुमार्य्यः शेषंवद्बुश्रेयसीवत् एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्॥
सखा सखायौ सखायः हेसखेः सखायम् सखायौ सहखेन वर्त्तते सखस्तमिच्छतीति॥
सखीः सख्यौ सुतमिच्छतीति सुतीः सुत्यौ खीतीभ्यां कृतयादेशाभ्यां ङस उः सख्युः
सुत्युः तकारस्यानजादृशोदपि लूनमिच्छति लूनीः लून्युः क्षामंप्रस्तीमंवेच्छति॥
क्षामीः क्षाम्युः प्रस्तीम्युः शुष्कीः पक्वीः कृतयादेशत्वाभावान्नोत्वम् शुष्क्यः पक्व्यः

वे॰पृ॰
२५

हूहूः हूहौ हूहूः हे हूहूः हूहून् शेषं वातप्रमीवत् एवं दंभूः अग्निचमूः वसुश्रेयसीवत् खल
पूः खलप्वौ खलप्वः एवमन्यत्सल्वादयः स्वयंभूः स्वयंभुवौ स्वयंभुवः एवं स्वभूः स्वभूः
कटप्रूः दृग्भूः कारभूः परमल्वादयः वर्षाभूः वर्षाभ्वौ वर्षाभ्वः वर्षाभ्वम् वर्षाभ्वः एवं
कारभूः पुनर्भूः दृन्भूप्रभृतयः सेरा ऋकारान्तात्परस्य सेरा भवति सचडित् पिता पंचसु
ऋकारस्यार भवति पंचसु पितरौ पितरः घेरर् ऋकारान्तात्परस्य घेरर् भवति सचडित्
हे पितः पितरम् पितरौ पितॄन् ऋतो डुः पितुः ङौ ऋकारस्यर् भवति ङौ परे पितरि
एवं जामातृभ्रात्रादयः नुर्वा नामि दीर्घः नृणाम् नॄणाम् शेषं पितृवत् स्तुरार् स
कारतृप्रत्ययसंबंधिन ऋकारस्यार भवति पंचसु कर्त्ता कर्त्तारौ कर्त्तारः हे कर्त्तः क
र्त्तारम् कर्त्तारौ कर्त्तॄन् उद्गातृनप्तृनेष्टृहोतृक्षत्तृत्वष्टृपोतृप्रशास्तॄणां च उद्गाता ।

एवंनप्तृ क्रोष्टुशब्दस्यपुंसिपंचस्वाद्यिषुस्त्रीयांचतृवद्रूपम् क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः
हे क्रोष्टो क्रोष्टारम् क्रोष्टारौ क्रोष्टून् टादौस्वरे क्रोष्टुशब्दस्यतृवद्वा क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना
क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रोष्टुः २ क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः कृताकृतप्रसंगीयोविधिःसनित्यः नित्यानि
मित्तयोर्नित्यविधिर्बलवान् क्रोष्टूनां क्रोष्टरि क्रोष्ट्रौ क्रोष्ट्रोः क्रोष्टुः से: सयो स सरन्नावर्त्तेइतिसेध
पः रैःसि रैशब्दस्याकारोभवति सकारभकारादौविभक्तौ राः रायौ राभ्यां
रासु ओरौ ओकारस्यौकारोभवति पंचसु गौः गावौ गावः हे गौः आम्शसि
ओकारस्यात्वंभवत्यम्शसिच गाम् गावौ गाः ङस गोः एवंद्योस्मृतेङः
शंभुर्येनसः स्मृतौः स्मृतावौ ग्लौः ग्लावौ ॥ इतिस्वरान्ताःपुंल्लिंगाः अपः

अपःइतिसूत्रेअ
आवितिप्रश्लेषादा
कारह्रस्वेपापोग
स्मातरअतिअंगा
इत्यादेनाप्रसंगमः

चं॰ सू॰ २६

आदंतादावंतात्परस्य सेर्लोपो भवति गंगा । औ औ आदंतादावंतात्परऔङीर्भवति
गंगे गंगाः धि री: आदंतादावंतात्परो धि रीर्भवति हे गंगे गंगे गंगाम् गंगे गं-
गाः टौसोरे आदंतस्यावंतस्य टौसोः परत एत्वं भवति गंगया ङितां यट् आ-
दंतादावंतात्परेषां ङे ङसि ङस् ङीनां यडागमः गंगायै गंगायाः २ आम्ङेः आ-
दंतादावंतात्परस्य ङेः आमादेशो भवति गंगायाम् गंगयोः एवं श्रद्धा मेधा दुर्गादयः
अंबार्थानां द्विस्वराणाम् धो ह्रस्वः हे अंब हे अक्क हे अल्ल द्विस्वराणां किम् हे अं-
बाडे हे अंबाले हे अंबके अंबार्थानां किम् हे मेधे प्रोषं दैस्व गंगावात् पटोच्च
स्यावंतात्सर्वादेः परस्य यटः सुडागमः पूर्वस्य चापोऽकारो भवति सर्वस्यै स-

र्वस्याः २ सर्वासाम् सर्वस्याम् एवं विश्वादयः आवंता जरा दिक्समासे बहुव्रीहौ सर्वादे
र्वा सर्वकार्यम् दक्षिणपूर्वस्यै दक्षिणपूर्वायै उत्तरपूर्वस्याः उत्तरपूर्वायाः अन्तरस्यै
शालायै वाह्यायै इत्यर्थः अपुरि इत्युक्तेर्नेह अन्तरायै नगर्यै द्वितीयस्यै द्वितीया
यै ३ तृतीयस्याः तृतीयायाः नासिकाया नस् नसः नसा नोभ्याम् पद्वेपचस् गङ्गा
वत् पृतनायाः पृत् पृतः पृता पृद्भ्याम् निशायाः निश् निशः निशा छ्शषराजा
देःषः छकारान्तस्य शकारान्तस्य षकारान्तस्य राज यज मृज सृज भस्ज व्रश्च भ्राजादे
षकारो भवति धातोर्झसे परे नाम्नस्वरसे पदान्ते च षोडः निड्भ्याम् निड्भिः निड्सु निट्

न्त्र केचित्तधातोरेवषत्वमाहुः तन्मतेऽवेजवाइतिजकारः निजभ्याम् निजद्भिः
क्षुत्वेसति चोःकुरितिकुत्वेन निचूभ्रुगोपाः सोमपावत् बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः बु
द्धिम् बुद्धी बुद्धीः बुद्ध्या इदुद्भ्यां स्त्रियांवर्तमानाभ्यामिकारोकाराभ्यांपरेषांङितां
वचनानांवाऽडागमोभवति बुद्ध्यै बुद्धये बुद्ध्याः बुद्धेः स्त्रियांयोः बुद्ध्याम् अडाग
माभावेङ्ग्रामोप्यभावः बुद्धौ एवंमतिभक्तिधृतिकीर्तिरुच्यादयः धेनुरज्जुदनुंच
चाद्योप्येवम् त्रिचतुरोः स्त्रियांतिसृचतसृवत् स्त्रियांवर्तमानयोस्त्रिचतुरशब्द
योस्तिसृचतसृइत्येतावादेशौभवतो विभक्तौ ऋकारस्य ऋकारवत्स्वरे ततोऽरास्फकारा

नभवति सेरा घेरर तुभवति त्रिस्त्रः २ त्रिस्त्रभिः त्रिस्त्रभ्यः २ नत्रिस्त्रचतस्रोनीमिदीर्घः
त्रिस्त्रणाम स्त्रियामितित्रिचतरोर्विशेषणानेन्न प्रियास्त्रयः प्रियाणीवाडी/णीयस्याः साप्रियत्रिः
बुद्धीवत ज्ञाभिप्रियः त्र्याणां यदास्त्रियांमुरव्यो लिंगांतरे गौणोनदे तो सतः प्रियास्तिस्त्राय
सप्रियतिसा प्रियतिस्त्रौ प्रियत्रिस्त्रः हेप्रियतिसः नामपासोरत्नोपः प्रियतिस्त्रम प्रिय
तिस्त्रः प्रियास्त्रिस्त्रायस्पतत कुलम प्रियत्रि लक्ति नतन्निमित्तस्यानित्यत्वात पदे प्रियति
सप्रियतिस्त्रणी प्रियतिस्त्रृणि टादौस्वरे टादाविति पुंवत प्रियतिस्त्रणा प्रियतिस्त्रा हेरहेस
त्याप हे र हाम्पात्र ३ ह्योः २ ह्लेतपः सेर्लोपः नदी नद्यौ नद्यः हेनदि नदीं नद्यौ नदीः
ङितामर नद्यै नद्याः नदीनाम नद्याम एवंब्रासणी सरवी कुमारी गौर्य्यादयः लक्ष्मीः

१८ वे० पू० अनीवंततत्वात्सिलोपः धोह्रस्वः हे लक्ष्मि शेषं नदीवत् एवं अवीतंत्रीस्तरीतरीश्रप्रभृतयः ॥
स्त्री इवं ततत्वात्सिलोपः स्त्रीभुवोः स्त्रीशब्दस्य भूशब्दस्य च इयुवौ भवतः स्वरे स्यादौ स्त्रियौ ॥
स्त्रियः हे स्त्रि वाम्शसि अमि शसि च परे स्त्रीशब्दस्य वा इय् भवति स्त्रियम् स्त्रीम् स्त्रियौ ॥
स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीणाम् स्त्रियम् अतिक्रांते अतिस्त्रिः अतिस्त्रियौ एश्रेनाभावोत्स्वनुङ्गिः
पूर्वसैः पुंसि वाध्यते क्लीवे नुमा च स्त्रीशब्दस्य इयित्यवधार्यताम् अतिस्त्रियः हे अति
स्त्रे हे अतिस्त्रियौ अतिस्त्रियम् अतिस्त्रिम् अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा अतिस्त्र
ये अतिस्त्रेः अतिस्त्रियोः २ अतिस्त्रीणाम् अतिस्त्रौ अतिस्त्रिषु ऊओस्योकारे च नित्यं स्या
दस्मात्सोत्सु विभाषया इयादेशात्स्वनाम्नि च स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने २ क्लीवे तु नुम् अतिस्त्रि

अतिश्रिणी २ अतिश्रीणि अतिश्रिणा २ अतिश्रये अतिश्रिणे २ अतिश्रिणः अतिश्रेः २ श्रि
यां तु प्रायेण पुंवत् शसि अतिश्रीः अतिश्रिया २ ङ्ग्रां अतिश्रियै अतिश्रये अतिश्रि
याः अतिश्रेः २ अतिश्रियोः २ अतिश्रीणाम् अतिश्रियाम् अतिश्रौ श्रीः श्रियौ हे श्रीः
वेयुवः इयवंतात्ङितामहाश्रीयेविना श्रियै श्रिये श्रियाः श्रियः इयुवंतादामोनुड्वा
श्रियामस्तु नित्यं श्रीणाम् श्रियाम् श्रियि श्रियाम् एवं ह्रीधीप्रभृतयः एवं भ्रू सुभ्रू प्रभृत
यः प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीवद्रूपम् केषांचिन्मते तु पुंवत् प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मी
वत् अमि शसि च प्रध्यम् प्रध्यः सुष्ठु ध्यायतीति विग्रहे सुधीः श्रीवत् केषांचिन्मते
पुंवत् सुष्ठु धीः सुधीरिति विग्रहे तु श्रीवदेव ग्रामणीः पुंवत् एवं खलपूप्रादि ॥ न ॥

प्रकृतान्तरं विनापि श्रि
यां वर्तमानत्वं नित्य
स्त्रीत्वं इदन्तः स्त्रिंगात
न्यन्नाधीकत्वं नित्य
स्त्रीत्वं इति सूत्रपाठः ३

२९ वे० ष

ऋणइ१ नकारांतादकारांतादंगांताच्चस्त्रियामीप्सूर्यो भवति क्रोष्ट्री क्रोष्ट्र्यो वधूर्जं
बादयो नदीवत् पुनर्भूः यौवा पुनर्भ्वौ हे पुनर्भूः पुनर्भ्वः पुनर्भ्वाम पुनर्भ्वोर
भेक्यां पुनर्नवायां स्त्री वर्षाभूर्दर्दुरे पुमान् इत्यादवः हे वर्षाभूः वर्षाभ्वौ स्वयंभूः
पुंवत् नकारांतसंख्यायाः स्वसृ तिसृ चतसृ ननांदृ दुहितृ यातृ मातृभ्यश्चनेवा
यौ मातापितृवत् स्वसा कर्तृवत् शास्ति मातृः स्वसृः राः पुंवत् गौः पुंवत् नौ ग्लौ
वत् इति स्वरांताः स्त्रीलिंगाः २ अतोम् अकारांतान्नपुंसकलिंगात्परयोः स्यमोरम्
भवति धौ॥ कुलम्॥ ईं सौ॥ नपुंसकलिंगात्परस्यौरीकारमापद्यते॥ कुले॥
जश्शसोः शिः॥ नपुंसकलिंगात्परयोर्जश्शसोः शिर्भवति नुमयमः॥

स्रतो म इति स्वरात्:१ स्येव हेद्रः तथा चक्षे कीरे धातवे कुलमि तिसिं हे वितीयक वचनेतम ससि वमादे सूचा मसातोरिति लोपः स्सु पसिद्धः ३

इमाविति अत्र इति नानुवर्तते दीर्घोच्चारणं वारणीत्यादौ अवर्णार्थ विपरीत निर्देशो निसाद पिन्न
मः [illegible]

नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वं ३

नपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ परे यमप्रत्याहारान्तस्य नामित्यौ त्स्वरात्परः नोपधायाः नान्त
स्योपधाया दीर्घो भवति शौ पंचत्वादिषु नामि च ई इति न कुलानि हे कुल शेषं देववत् एवं म
[illegible] लादयः पुत्वन्यादेः अन्यादेः क्लीवात्स्वमोः स्यमोः लुग्भवति अन्यत् वावसाने अवसाने वर्तमा
नानां झसानां जवा भवंति च पा वा अन्यद् अन्ये अन्यानि अन्यादेर्ष्टे लोपो न हे अन्यद् अन्यतर
एकतरस्य न त इतरत् कतरत् कतमत् एकतरम् शेषं सर्ववत् सेरमादेः शौ सन्निपातपरिभाषया न जर
स अजरम् अजरसी अजरे अजराणि न्सम्महतोऽधोदीर्घः शौ च न्संतस्योपधाया म
हद्धस्य च दीर्घो भवति पंचत्वादिषु शौ च अजरांसि अमित्लुकोपवाद ममभावं वाधि
त्वा परत्वात् जरस् ततः सन्निपातपरिभाषया न लुक् अजरसम् अजरं अजरसी

२०कौ०सं० अजरे अजरांसि अजराणि ॥ एवं निर्जरवत् हृदयोदकास्यमांसानाम् हृद् उदन्
आसन् मांस् हृदि हृदा हृद्भ्याम् उदानि उद्ना उद्भ्याम् आसानि आस्ना आस
भ्याम् मांसि मांसा मान्भ्याम् नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति श्रीपम् कुलम् नपुंसका
त्स्यमोर्लुक् अस्थि य्वृणांनपुंसके धौ गुणो वा हे अस्थे हे अस्थि नामिनः स्वरे ॥
नाम्यंतस्य नपुंसकस्य नुमागमो भवति स्यादौ स्वरे अस्थिनी अस्थीनि अस्थ्यास्थ्नां
शसादौ टादौ स्वरे अस्थ्यादीनामनुमाम इकारस्य चाकारः अल्लोपः स्वरेऽम्वयु
क्तो ङिसादौ अस्थ्ना अस्थ्ने अस्थ्नः अस्थ्नोः अस्थ्नाम् वेडोः अस्थ्नि अस्थनि

एवं दधिसक्थ्यस्थ्यक्षिशब्दाः तदंतस्यापीष्टः प्रियास्थ्ना अतिदध्ना वारि वारि
णी वारीणि अम्नाम् इति नुट् वारीणाम नपुंसकस्य ग्रामणी टादावुक्तपुंस्कं पुंवद्वा
उक्तपुंस्कं नाम्यंतं नपुंसकलिंगं टादौ स्वरे पुंवद्वा भवति ग्रामण्या ग्रामणिना ग्रा
मण्याम ग्रामणीनां ग्रामणीनि ग्रामण्याम् प्रधि प्रध्या प्रधिना साधि साधिया
साधिना मधु हे मधो हे मधु एवं मद्वादयः सानु स्नूनि सानूनि स्नुना स्नुभ्यां
प्रियक्रोष्टु प्रियक्रोष्टूनी प्रियक्रोष्टूनि प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना प्रियक्रोष्ट्र
वे प्रियक्रोष्टुने प्रियक्रोष्टुनः खलु खलुनी खलुना खल्वा एवं खलप्वादयः

कृ॰ सं॰ २१ धातृ धातृणी हे धातः हे धातृ एवं ज्ञातृ कर्त्रादयः ह्रस्वादेशो संध्यक्षराणामिका
रीकारौ अतिरि अतिरायो अतिरिणा अतिराये अतिरिणे अतिराभ्याम् अति
तिरायि प्रद्रोणाम प्रराल प्रद्यु प्रद्युना प्रद्युवा उपगु अतिनु अतिनुना प
अतिनावा इति स्वरांता नपुंसकलिंगाः ॥ अनडुह्शब्द पंचम स्पेशो चानडुहश्च
मागमम् ईकारे नाम् ईपितुवा स्यावनडुहः अनडुहः सौ नुम संयोगांतस्य लो
पः स्यादौ रसे पदांते च सम्भिन्नस्वरात् अनड्वान् अनड्वाहौ अनडुहः धाव
म चतुरनडुहोर्वामागमो भवति ॥ आम्रे हे अनडुन वसां रसे वहसंयस

धुंसमंत्रसु अनडुहः दत्वंभवति रसेपदांतेच अनडुद्भ्याम् अनडुत्सु दादेर्घः आधु
क्षारणो दादेर्हकारस्यघत्वंभवति धातोर्झसेपरेनाम्नस्वरसेपदान्तेच आदिज
बानांझभांतस्यभभाःस्ध्वोः धातोर्झभांतस्यावयवस्यादेर्वर्तमानानांजबानांभभा
भवंतिसकारेध्वशब्देभकारेपदांतेच धक् धुग् दुहौ धुग्भ्याम् धुक्षु अव्ययस्य
किंगर्दभमाचष्टे गर्दभयति गर्दप् होढः हकारस्यढत्वंभवति धातो
र्झसेनाम्नस्वरसेपदांतेच लिट् लिड् लिहौ लिड्भ्या लिट्सु लि
लिट्त्सु द्रुहादेर्वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहांहोघत्वंवा ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट् ध्रुड्

चं॰प्र॰२२ दुहो धुग्भ्याम धुड्भ्याम धुट्सु धुड्सु धुक् एवं मुह् सुह् स्निह्ः वाहेर्वौ
सोऽष्टे स्वरे वाहो वाहा इत्यस्याकारो भवति प्रासादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपःका
रे च विश्वौहः विश्वौहा विश्वाड्भ्याम विश्ववाड्भ्याम विश्ववाट्सु सहेषः साट् साट्
रूपे सति सहेः सस्य षो भवति तुराषाट् तुराषाड् तुरासाहौ दिव औः दिवौ
नाम्नः औ ओकारादेशो भवति सोपरे सुद्यौः सुदिवौ वामि दिवो वकारा
स्य वा उत्वं भवति भ्यमि परे सद्यौ सद्दिवं उत्से दिव उद् आदेशो रसे पदांते च सद्यु
भ्याम सद्युषु चतुर् शब्दो नित्यं बहुवचनांतः चतुरामष्टोच चतुर् शब्दस्य आम्भाग
मो भवति पञ्चस्य पूर्वा चनत्वीति चत्वारः चतुरः चतुर्भिः रःसंख्यायाः रेफांत

संख्यायाःपरस्यांमोनुडागमोभवति चतुर्णाम चतुर्षु प्रियचतुर्षु इतिनिर्देशा
न्नामसन्नापवृत्तिकालेविद्यमानस्यरेफस्यरुपविसर्गोन प्रियाश्चत्वारः
प्रियाणिवाचत्वारियस्याःसाप्रियचत्वाः हेप्रियचत्वाः प्रियचत्वारौ प्रिय
चत्वरः गौणत्वेनुणन प्रियचतुराम कमलम कमलांवा अथाचदन्ताः कम
ल कमलौ कमलेषु फल फलौ मोनोधातोः मान्तस्यधातोर्मस्यनोभव
ति रूसेपदान्तेवमयोश्चनस्यलोपोन प्रशान् प्रशामौ प्रशान्भ्याम प्रशान्सु
कः कौके इदमोयंपुंसि इदमःपुंसिविषयेऽयंभवति अयम दस्यमः स्य
दादेर्दकारस्यमत्वंस्यादे इमौ इमे त्यदादेःसंबोधनाभावः इमम इमौ ॥

इमान् अनटौसोः इदमोऽनादेशो भवति टौसोः अनेन सुपः सकारे भका
रे च परे इदमोकारो भवति हलन्तस्य आभ्याम् भिसा भिस् इदमदसोर्भिस्
भिसैव भवति न अकारस्यान्तः एभिः अस्मै अस्मात् अस्य अनयोः एषाम्
अस्मिन् अनयोः एषु इदमेतदोरन्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनत् एनम् एनौ
एनान् एनेन एनयोः किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुपु
नेरुपादानमन्वादेशः यथानेन व्याकरणमधीतमेनं छंदोध्यापय नो
पधायाः नाम्नो नो लोपश्चाधौ राजा राजानौ राजानः हे राजन् अ
ज्ञोऽह्नैः राज्ञः राज्ञा राजभ्याम् राजभिः राज्ञि राजनि राजसु एवं

ऋत्वादयः यज्वनः यज्वना आत्मनः आत्मना प्रतिदिवा प्रतिदिवानौ अल्लो
पे कृते वोर्विहसे धातोरिद्दितो दीर्घो भवति रेफवकारयोर्हसपरयोः परतः
पदान्ते च प्रतिदीव्नः प्रतिदीव्ना प्रतिदिवभ्याम स्वादेः स्वादेर्वेडउत्वं प्राप्नोति
शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपि ईकारे च शुनः शुना श्वभ्याम यूनः
यूना युवभ्याम मघवा मघवानौ मघोनः अर्वणस्त्वसावनञः नञा रहि
ते स्यार्वन्नन्तस्यात्तृ इत्यादेशः स्यान्न तु सौ वृतो नुम उकारानुबंधस्य
ऋकारानुबन्धस्य च नुमागमो भवति पुंसि पञ्चसु अर्वन्तौ अर्व
न्तः अर्वन्तम अर्वन्तौ अर्वतः अर्वता अर्वद्भ्याम अनञः किम अनर्वा

हौ॥ अस्पैलोकिम् अवर्ती इत्तोत्पञ्चस्वसु पथिन् ऋभुक्षिन् इत्यत्रनाभिकारस्या
कारादेशो भवति पञ्चसु सौ च थोन्थ् पथिमथोस्थस्य न्थ् स्यात् सुस्थिपं अ
सुशौ च अत्रासौ पथिमथि ऋभुक्षां टाएत्वं भवति सौ पन्थाः पन्थानौ पन्था
नः हे पन्थाः पन्थानम् पन्थानौ पथां टेः पथिमथि ऋभुक्षां टेर्लोपो भव
ति शसादौ स्वरे ईपीकारे च पथः पथा पथिषु एवं मथाः ऋभुक्षाः स्त्रि
यां नान्तत्वादीप् सुपथी अनृभुक्षी ॥ ऋः क्लीबे सुपथि वनम् थोनपुंसका
न्नो नस्य लोपो वा हे सुपथिन् हे सुपथि सुपथी सुपन्थानि इनांशौसौ इन्
हन्पूषन् अर्यमन् इत्येतेषां शौ सौ चाधौपरे उपधाया दीर्घो नान्यत्र द

एडी हे दण्डिन् दण्डिनौ एवं मुशलिन् हलिन् यशस्विन् वाग्मिन् प्रभृतयः
वृत्रहा वृत्रहणौ हनो घ्न हन्तेर्हकारस्य घो भवति नकारे ञ्णिति परे घत्वे
णत्वं न वृत्रघ्नः वृत्रहभ्याम् एवं पूषन् अर्यमन् संख्याशब्दाः पञ्चन् प्रभृ ४
तयो बहुवचनान्तास्त्रिषु स्वरूपाः जश्शसोर्लुक् षकारनकारान्तसंख्यायाः
परयोर्जश्शसोर्लुग्भवति पञ्च २ पञ्चभिः २ः षकारनकारान्तसंख्या
याः परस्यामो नुट् पञ्चानाम् परमपञ्चानाम् नौ णत्वे लुक् नुटौ प्रियपञ्चा
प्रियपञ्चानौ प्रियपञ्चानः प्रियपञ्चानम् एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः
अष्टनो डौ अष्टन् आ द्वात्परयोर्जश्शसोर्वा डौ अष्टौ अष्ट अष्टौ अष्ट ॥

२५ चं॰ वृ॰

वाह् अष्टनः सकारभकारादिषु विभक्तिषु वाअत्वम् अष्टभिः अष्टाभिः
अष्टभ्यः अष्टाभ्यः २ अष्टानाम् प्रियाष्टाः प्रियाष्टानौ प्रियष्टानः प्रिया
ष्टः प्रियष्टा प्रियाष्टभ्याम् प्रियाष्टोः राजवत्सर्वं हाहावच्चापरं हसे ॥
सुगण् सुगाणौ सुगणः सुगाण्ट्सु भत् भुद् बुधौ भुद्भ्याम् भुत्सु रा
ट् राग् राघौ राघः राग्भ्याम् राट्सु सक् कुप् सक कुव् सक कुभौ सक
कुभ्याम् सककुप्सु युजेः पञ्चसनुम् नसमासे ई इति च दिशाम् दिशौ
दृशा स्पृशा दध बृ त्विज् कुन् च युन् च स्वज् भन् च उष्णिहादीनां कुत्व
भवति स्यादौ रसे पदान्ते च युङ् युञ्जौ युञ्जः युञ्ज्भ्याम् युजः युजा सभा

सेतरस्युक् चोःकुः चवर्गस्यकवर्गोभवतिधातोर्झसेनाम्नस्वरसेपदान्तेच समाध्य
पस्यनुमन युक् खन खञ्जौ खञ्जः खञ्ज्याम खञ्सु छशषराजादेःषः सम्राट्
सम्राड् सम्राजौ देवेट् देवेड् देवेजौ परिमृट्ड् परिमृजौ विश्वसृट्ड् विश्व
सृजौ विश्वस्यवसुराटोर्दीर्घः विश्वावसुः विश्वराट्ड् विश्वराजौ विश्वराड्भ्यां ४
विश्वराट्सु स्कोराद्योश्च संयोगाद्योःसकारककारयोर्लोपोभवतिधातोर्झ
सेनाम्नस्वरसेपदान्तेच भ्रट् भ्रड् भ्रजौ भ्रट्त्सु वृट् वृड् वृश्चौ विभ्राट् वि
भ्राड्भ्राम ऋत्विक् ऋत्विजौ ऋत्विक्षु ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्क्षु तः स्यदादेस्त
स्यसत्वंभवतिसौपरे स्यः त्यौ त्ये सः त्यौ त्ये प्राधान्येतु परमस्यः सञ्ज्ञायाङ्कीः॥

वे॰ पू॰
२६

वेचात्वसत्वेन त्यद् त्यदौ अतित्यदौ यः यौ ये एषः एतौ एते एतम् एतौ एतान्
अन्वादेशे एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः अग्निमत् द् अग्निमथौ अग्निमद्भ्यां
अग्निमत्सु प्रत्यञ्चतीति क्विपि कृते नोलोपः धातोर्हसान्तस्योपधाभूतस्य
नकारस्य लोपो भवति क्ङिति परे पूजार्थाञ्चतेर्न निरुपपदात् कुञ्चेः क्विपि
न कुङ् कुञ्चौ कुङ्षु अञ्चेः पुंसि पञ्चस्वनुम् स्यात् प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः
प्रत्यञ्चम् प्रत्यञ्चौ अचेर्दीर्घश्च नलोपिनोञ्चतेरकारस्य लोपः पूर्वस्य च दीर्घः
शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपीकारे च प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्याम् प्रत्यक्षु
तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिरश्चादयः तिरश्चादयो निपात्यन्ते शसादौ स्वरे तद्धितय

स्वरयोरीपीकारे च तिरश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्याम् तिर्यक्षु उदङ् उदञ्चौ।

पितरमंचतीति पित्र्यङ् पित्र्यञ्चौ पित्र्यञ्चः अनोदीर्घो वा पि पितृचः पितृचः

पितृचा पितृचा पित्र्यग्भ्याम् पित्र्यक्षु सध्र्यङ् सध्रीचः समयङ् समीचः स

मीचा प्राङ् प्राचः प्राचा प्रत्यायांत् प्रत्यंचः प्रत्यंचा प्रत्यङ्भ्याम् प्रत्यङ्क्ष

प्रत्यङ्क्षु प्रत्यङ्क्षु उदञ्चा उदङ्भ्याम् तिर्यञ्चः तिर्यञ्चा तिर्यङ्भ्याम् समञ्चः

समञ्चा सध्र्यञ्चः प्राञ्चः अमुमंचतीति विग्रहे विष्वग्देवयोरदसष्टेरद्र्य

देशः क्विवनंतेंचतेपरे अदद्र्यङ् चइतिस्थिते अदसोऽसेर्दादु दो मः अदसो

ऽत्तान्नस्यदात्परस्य उदूतौस्तः दस्य मः मादूश्वेति ह्रस्वदीर्घयोः समाहारः

२७ वे १० ह्रं ह्रः अन्तरतम्याद्ध्रस्वकं जन्ययोर्ह्रस्वः दीर्घस्य दीर्घः ऊः परतः केचिदिच्छ
न्ति केचिदिच्छन्तिपूर्वतः उभयोः केचिदिच्छन्ति केचिन्नेच्छन्ति चोभयोः ॥१॥
अदसोद्रेः पृथक्मतं केचिदिच्छन्ति लत्ववत् केचिदंत्यसदेशस्यानेत्यकेदस्य
उपपते र मात् अदसो मात्परस्य उस्य ऊश्च भवति अदमुयङ् अमुमुयङ्
अमुमुयङ् अदद्युङ् अमुमुईचः अमुमुईचा अमुमुयङ्भ्यां प्रजायान्तु अ
मुमुयंचः अमुमुयङ्भ्यां अदमुयञ्चः अदमुयङ्भ्यां मरुतं मरुद् अग्निचि
त् अग्निचिद् इत्यादि वृत्तेनुम नसम्महतो धोर्दीर्घश्चौच महान् महा
न्तो महान्तः हे महन् इत्यादि हिरुक्तानां जक्षादीनांच शत्रन्तुम्नशौवा ॥

ददत् ददद् ददतौ एवञ्जक्षत् दरिद्रत् चकास्त् शासत् अत्वसोः सौ अत्वंत
स्याधातुवसन्तस्य चोपधाया दीर्घो भवति सौ ऽधौ भवान् भवन्तौ हे भव
न् चंद्रमाः चंद्रमसौ अधातुसन्तस्य किम् पिण्ड ग्रः सते पिण्डग्रूः पिण्ड
ग्रसौ चीवराणि वस्ते चीवरवः चीवरवसौ शासन्तस्य तु अत्वन्तस्याभा १४
वान्न दीर्घः भवन् भवन्तौ पचन् दीव्यन् धीमान् हे धीमन् धीमन्तौ
मघवान् मघवन्तौ मघवद्भ्याम् गुप् गुब् गुपौ गुब्भ्याम् तादृक् तादृग्
तादृशौ तादृग्भ्यः एवं पादृकादयः नशेः कोवापदान्तस्यादौ झसे च न
क् नग् नशौ नग्भ्याम् नट् नड् नड्भ्यः विट् विड् विशौ स्पृक् स्पृग् घृतस्पृंक्

उदकपूर्वस्यान्नस्तु नम् उदक् स्पृट् दधृक् दधृग् दधृषौ दधृषः रत्नमु
ट् रत्नमुषौ रत्नमुड्भ्याम् षष् शो ड्रे पि नित्संवद्धुश्चेनान्तस्त्रिषु सहस्रपः
जश्शसोर्लुक् षट् षड् षड्भिः षड्भ्यः ष्णः डुकारो णो भवति नाम्नि परे ।
षण्णाम् षट्सु परमषट् परमषण्णाम् गौणत्वे तु प्रियषट् प्रियषषौ
प्रियषषः प्रियषषाम् दोषाम् दोषु सजुष् आशिष् धनुष् पिसादीनां रो
भवति रसेपदान्ते च दोः दोषौ शासादौ वा दोषन् स्सः षकार णकार संयो
गे ह्रस्वस्वरं भवति दोषः दोस्सः दोस्सा दोर्भ्याम् दोषभ्याम् विसर्गेनुस्
स्यानिकानुस्वारशासव्यवधानेपि किलाजपर स्यसस्यषः दोःषु दोष्षु दो
षस् योर्विदुसे पिपठीः पिपठीर्भ्याम् पिपठीःषु पिपठीष्षु विविट् वि

विड् विविड्भ्यो तट् तड् तड्भ्यो गोरट् गोरड् तक्षिगोरक्षोः संयोगांतस्य लोपइत्ये
के तक् तग् गोरक् गोरग् कलोपे कृते मसिद्धम् पिपक् पिपद्भ्यो पिपट्सु एवं वि
वक् दिधक् दग्धुमिच्छति सपीः सपिषौ सपीःषु सपीष्षु सपीः सपिषो स
पिषः सपीः सपीःषु सपीष्षु एवं सजूः विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः हे विद्वन् वि
द्वांसं विद्वांसौ वसोर्वउम् वसोर्वकार उत्वं प्राप्नोति असादेः स्वरे तद्धितयस्व
र योर्मत्वीपीकारे च विदुषः विदुषा विद्वद्भ्याम् विद्वत्सु सेदिवान् वसोत्वइउभा
वः सेदुषः सेदिवद्भ्याम् ऊषिवान् ऊषुषः ऊषिवद्भ्याम् शुश्रुवान् नुश्रुधातोः शु
श्रुवुषः शुश्रुवद्भ्याम् अस्मद्ह हद्द साहश्च यो दधातेर्न्सीज स्यते तेन नेह सहिन्

सुहिंसौ सुहिन्भ्याम् सुहिन्सु घृत् घृद् घृसौ घृद्भ्याम् एवं सृत् सृद् पुंसो
ऽसुङ् पुंसोऽसुङादेशो भवति पुंसि पञ्चसु स्थोच पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुम
न् पुमांसम् पुमांसौ पुंसः पुंभ्याम् पुंसु वेधाः वेधसौ हे वेधः वेधोभ्याम् उश
नसाम् उशनस्पुरुदंशोऽनेहसांसेरधेर्ङो भवति उशना उशनसौ उश
नसो धौ नान्तता वा च्या हे उशनन् हे उशन हे उशनः उशनोभ्याम्
उशनःसु सौ सः अदसो दस्य सः सौ सेरौ अदसः सेरौ भवति असौ दस्य मः
मात् अदसो मात्परस्य उत्वं ऊत्वं भवति अमू जसी एरी बहुत्वे अदस एका
रस्य ई भवति बहुत्वे सति अमी अमुम् अमून् अमुना अमूभ्याम् अमीभिः
अमुष्मै अमूभ्याम् अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्याम् अमीभ्यः अमुष्य अ

मुयोः अमीषाम् अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु इति हसान्ताः पुंल्लिङ्गाः ॥ नहो
धः नहो हस्य धो भवति धातोः झि से परे नाम्नः अन्त्य से पदान्ते च उपानत् उपानद्
उपानहौ उपानद्भ्याम् उष्णिक् उष्णिग् उष्णिहौ उष्णिग्भ्याम् उष्णिक्षु ग
द्यौः दिवौ द्युभ्याम् द्युषु गीः गिरौ गीर्भ्याम् गीर्षु एवं पुर् धुर् आदयः चत
स्रः चतसृणाम् प्रियचत्वाः प्रियचत्वारौ हे प्रियचत्वः इयं स्त्रियाम् इदमः
स्त्रियामियं स्यात् सौ इयम् इमे इमाः इमाम् अनया आभ्याम् आभिः अस्यै
आभ्यः अस्याः आभ्याम् आभ्यः अस्याः अनयोः आसाम् अस्याम् अनयोः
आसु अन्वादेशे एनाम् एने एनाः एनया एनयोः स्रक् स्रग् स्रजौ स्र

३०

भ्याम् सत्सु समित् समिद् समिधौ समिद्भ्याम् समित्सु स्या ते त्याः एवं
तद् यद् एतद् किम् वाक् वाग् वाचौ वाग्भ्याम् वाक्षु ककुब् ककुभौ ककु
भ्याम् ककुप्सु त्वक् त्वग् त्वचौ त्वक्षु ऊर्क् ऊर्ग् ऊर्जौ ऊर्क्षु अप्शब्दो
नित्यं बहुवचनान्तः आपः अपः अद्भिः अपाम् अप्सु स्यादत्तमभ्य वतिभादे
विभक्तौ अद्भिः अद्भ्यः अपाम् अप्सु दिग् दिशौ दिग्भ्याम् दिक्षु त्वि
ट् त्विड् त्विषौ त्विट्सु त्विट्त्सु दृक् दृग् दृक्षु सज्जुषन्त इति सजूः स
जुषौ सजूर्भ्याम् सजूःषु आशीः आशिषौ आशीर्भ्याम् आशीःषु असौ
अमू अमूः अमुम् अमूः अमुया अमूभ्याम् अमुष्यै अमुष्याः अमुयोः

३०

अत्र्येषु इति हसान्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥ स्वनडुत् स्वनडुही स्वनड्वांहि स्वनडुत् स्व
नडुही स्वनड्वांहि शेषं पुंवत् वाः वारी वार्भ्याम् वार्षु ऊरसे विमलद्युवि
मलद्यवी विमलदिवि किम् के कानि इदम् इमे इमानि पुनस्तद्वत् अन्वा
देशे एनत् एनद् एने एनानि अनेन आभ्याम् एभिः अस्मै आभ्याम् एभ्यः अ
स्मात् आभ्याम् एभ्यः अस्य अनयोः एषाम् अस्मिन् अनयोः एषु ब्रह्म
ब्रह्मणी ब्रह्माणि हे ब्रह्मन् हे ब्रह्म अहः अहन् शब्दस्य सो भवति रसे
पदान्ते च अहः वे अह्नो अह्नी अहनी अहानि अह्ना अहोभ्याम् कर्मणी
एवं चर्मन् वर्मन् धन्वादयः दंडि दंडिनी दंडीनि स्रग्वि स्रग्विणी

स्रग्वीणि वाग्मि वाग्मिनी वाग्मीनि वहुवृत्रह वहुवृत्रघ्नी वहुवृत्रहणि
वहुवृत्रहाणि वहुपूष वहुपूष्णी वहुपूषाणि वहुपूषाणि वहुर्यम व
हुर्यमणी वहुर्यमाणि असृक् असृजी असृञ्जि शासादौ वाऽसन् असानि
असृना असभ्याम ऊर्क ऊर्गी ऊर्जी ऊनर्जि वहूर्जीनुम्प्रतिषेधः असृना
ऊर्जीवानुम वहूर्जि वहूर्जि त्यत् २ त्ये त्यानि तत् २ ते तानि यत् २ ये
यानि एतत् एते एतानि अन्वादेशे एतत् एने एनानि वेभित् वेभिदी
वेभिदि सखडं तस्य शेनुमन चेछिद् चेछिदी चेछिदि चेछित् चेछिदी
चेछिदि गवाक्शब्दस्य रूपाणि क्लीवेऽर्चीगति भेदतः असन्ध्य गागमा

लोपै र्न्वाधिकप्लृक्ष्मतम् स्यमस्तुप्लनवषड्वादेोषड्वस्तुः वीरगिजप्लृसोः च
त्वारि प्लृषेदशाके स्पाशीतिविभावय गवाक् गवाग् गोञ्क् गोञ्म् गोक् गो
ग् गवाङ्‌ गोञ्ङ्‌ गोङ्‌ गोची गवाञ्ची गोञ्ची गोच्ची गवाच्चि गोञ्च्चि
गोच्चि (ऽ।४) गवाच्चि गोञ्च्चि गोच्चि गोचा गवाच्चा गोच्चा गवागभ्याम् गो गो ग्रन्था४
ग्भ्याम् गोगभ्याम् गवाङ्भ्याम् गोञ्ङ्भ्याम् गोङ्भ्याम् गवागभिः गोञ्गभिः
गोगभिः गवाङ्भिः गोञ्ङ्भिः गोङ्भिः गोञ्चे गवाञ्चे गोञ्चे गोच्चे गवागभ्या
म् गोञ्गभ्याम् गोगभ्याम् गवाङ्भ्याम् गोञ्ङ्भ्याम् गोङ्भ्याम् गवागभ्यः
गोञ्गभ्यः गोगभ्यः गवाङ्भ्यः गोञ्ङ्भ्यः गोङ्भ्यः गोचः गवाञ्चः गोञ्चः

गोञ्चः गवाग्भ्याम् गोअग्भ्याम् गोग्भ्याम् गवाङ्भ्याम् गोअङ्भ्याम्
गोङ्भ्याम् गवाग्भ्यः गोअग्भ्यः गोग्भ्यः गवाङ्भ्यः गोअङ्भ्यः गोङ्भ्यः
गोञ्चः गवाञ्चः गोअञ्चः गोञ्चः गोचोः गवाञ्चोः गोअञ्चोः गोञ्चोः गोचा
म् गवाञ्चाम् गोअञ्चाम् गोञ्चाम् गोञ्चि गवाञ्चि गोअञ्चि गोञ्चि गोचोः
गुञ्चोः गोअञ्चोः गोञ्चोः गवाक्षु गोअक्षु गोक्षु प्रासे इत्यादिकुटुकौवा शसे
चेयसा द्वितीयोवा गवाङ्क्षु गवाङ्षु गवाङ्खषु गोर्वा गोअङ्क्षु गोअङ्षु
गोअङ्खषु गोङ्क्षु गोङ्षु गोङ्खषु तिर्यक् तिर्य्यग् तिरश्ची तिर्यञ्चि ति
र्यञ्ची यकृत् यकृद् यकृती यकृन्ति यकानि यक्ना यकृता यकृभ्याम् यकृ